

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 159:343.14:343.711

Кудерміна О. І. – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID 0000-0002-4959-7413

Ленська Л. В. – ад'юнкт кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Висвітлено особливості допиту потерпілого під час розслідування грабежів. Акцентовано увагу на суб'єктивних та об'єктивних чинниках, що позначаються на перебігу й результатах допиту потерпілого, сприяють встановленню необхідного психологічного контакту з особою. Розглянуто тактичні прийоми, які використовує слідчий з метою отримання повних і достовірних показань. Запропоновано дієві рекомендації щодо ефективного та якісного проведення допитів потерпілих під час розслідування грабежів.

Ключові слова: допит, потерпілий, грабіж, показання, розслідування, тактичні прийоми, рекомендації.

Поточна криміногенна обстановка в Україні є досить складною. Унаслідок збільшення загальної кількості злочинів зростає рівень корисливої та корисливо-насильницької злочинності. Згідно з даними статистики, за 2017 рік зареєстровано 18 077 грабежів, з них лише 6 440 розкрито [1].

Однією з причин низького рівня розкриття грабежів є брак дієвих рекомендацій щодо проведення окремих слідчих дій.

Це, безумовно, свідчить про багатоплановість проблеми й актуальність цього напрямку наукових досліджень.

Аспекти методики розслідування грабежів були предметом дослідження Ю. П. Аленіна, В. Ф. Васюкова, В. І. Галагана, В. М. Глібка, В. М. Долініна, Н. І. Клименко, В. П. Колмакова, В. П. Колонюка, П. М. Кубрака, Н. К. Кузьменка, М. І. Ніколайчика, В. Д. Рожкова, В. В. Тіщенко, Г. О. Чорного, В. Ю. Шепітька, М. О. Яковенка та ін. Попри значний науковий внесок цих авторів, залишаються невисвітленими психологічні аспекти проведення допиту потерпілих (зокрема, недостатньо проаналізовано фактори, що позначаються на ефективності проведення допиту, тактично-психологічні прийоми допиту потерпілого в конфліктних ситуаціях), що суттєво ускладнює розв'язання низки практичних проблем розслідування зазначеного виду злочинів [2, с. 434–435].

Допит є слідчою дією, процесуальним засобом одержання й перевірки доказів, на підставі яких встановлюють наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню. Допит як процесуальна діяльність є формою реалізації тактичних, психологічних та інших прийомів і засобів розслідування для отримання, дослідження, фіксування й перевірки показань особи, яку допитують, щодо розслідуваної події. Процес спілкування з потерпілим під час допиту регулює законодавство (п. 6 ч. 1 ст. 56, п. 2 ч. 5 ст. 69, ч. 2 ст. 95, ст. 224, ч. 2, 3 ст. 256 КПК України тощо), із цієї проблематики розроблено науково обґрунтовані та практично закріплені рекомендації. Їх реалізують за допомогою відповідної програми, тобто методики допиту, у якій організаційна роль слідчого полягає в умінні керувати тактикою спілкування, використовуючи прийоми законного впливу на особу, яку допитують. Отже, допит передбачає спілкування слідчого з особою, яку допитують, під час якого на підставі встановленого психологічного контакту шляхом застосування тактичних прийомів керівного впливу досягають основної мети – отримання повних і достовірних свідчень [3].

Слідча практика засвідчує, що особа, яка розслідує грабїж, може одержати повну інформацію на початковому етапі розслідування за допомогою допиту потерпілого, який володіє найповнішими відомостями про подію злочину. Саме за допомогою допиту потерпілого майже за кожним розслідуваним

грабежем отримують найбільшу кількість доказів, необхідних для встановлення істини.

Допит потерпілого має певну специфіку. Особливість показань будь-якого потерпілого, зазначає В. В. Пясковський, полягає в тому, що їх джерелом є людина, особисто зацікавлена в результатах розслідування. Ця зацікавленість має два аспекти: з одного боку – прагнення потерпілого до розкриття злочину, а з другого – це причина можливої його необ'єктивності [4, с. 147]. Показання потерпілого, зазвичай, вирізняються підвищеною емоційністю та схильністю до перебільшення тяжкості вчиненого стосовно нього посягання, тому важливо враховувати особисті якості потерпілого, особливості його поведінки, невербальні засоби комунікації (міміку, жести), що надасть можливість скорегувати висновки щодо правдивості його показань.

На перебіг і результати допиту потерпілого безпосередньо впливають як суб'єктивні, так й об'єктивні чинники, серед яких: глибоке вивчення слідчим матеріалів кримінального провадження, урахування індивідуальних особливостей особи потерпілого, його першого враження від слідчого, психологічної обстановки, у якій відбувається спілкування [5, с. 42].

Важливе значення під час підготовки до проведення допиту потерпілого має правильне обрання часу та місця його проведення. Допит потерпілого під час розслідування грабежу слід проводити якомога швидше після події, оскільки з плином часу підвищується ймовірність втрати чи викривлення сприйнятого. Потерпілий може не згадати окремі деталі події або інакше оцінити причини події, мотиви власної поведінки або поведінки осіб, які на нього напали, а також приховати важливу інформацію внаслідок впливу на нього підозрюваних, їхніх родичів, знайомих [2, с. 436]. Отож, що раніше потерпілого буде допитано про відомі йому обставини вчиненого злочину, то ймовірніше, що від нього буде отримано повні й достовірні показання.

Однак факт викрадення майна, передусім із застосуванням насильства або погрози його застосування, крім завдання матеріальних збитків, спричиняє в потерпілого стан хвилювання, обурення, розгубленості, пригніченості. Тому не рекомендують проводити допит особи, яка перебуває в надмірно емоційному стані, крім виняткових випадків, які не допускають зволікань. З огляду на стан потерпілого, його допит може бути проведено через певний проміжок часу. Із цього приводу Д. А. Патрелюк

зазначає, що нервові збудження поступово знизяться, а замість сумбурних емоційних висловлювань потерпілий логічно й детально зможе розповісти про факт учинення незаконного заволодіння [6, с. 130].

Подеколи через два–три тижні доцільно провести додатковий допит потерпілого. Психологи вважають, що саме цей строк є оптимальним для правильного відтворення події, сприйнятої в період емоційного напруження.

Недоцільно допитувати потерпілого, який перебуває в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Стан сп'яніння послаблює гальмівні реакції, сприяє фантазуванню. З таким потерпілим необхідно провести бесіду, щоб одержати відомості для пошукової роботи, а допит доцільно провести після того, як він отямиться [2].

За загальним правилом допит потерпілого проводять за місцем провадження досудового розслідування (ст. 224 КПК України), однак це може бути й місце перебування особи, яка підлягає допиту (на місці події, у лікарні тощо). У будь-якому разі слідчий має прагнути, щоб місце відповідало вимогам, які пред'являють до обстановки допиту, тобто було зручним для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, сприяло встановленню психологічного контакту з допитуваним, зосередженості його уваги на предметі допиту, забезпечувало збереження слідчої таємниці.

Крім правових положень, які визначають порядок й умови допиту, важливу роль відіграють морально-етичні правила поведінки. У цьому контексті В. Бортник слушно зазначає: «Доброзичливість, стриманість, ставлення до допитуваного з повагою – обов'язкові атрибути професійної етики слідчого... що сприяють встановленню необхідного психологічного контакту з особою. Це застерігає від заподіяння моральної шкоди допитуваній особі» [7, с. 51]. Слід також акцентувати увагу на особистісних якостях слідчого, його інтелекті, пам'яті, інтуїції, гуманності, наполегливості, пріоритетах закону й істини в його діяльності. У своїй роботі він поєднує функції соціолога, педагога та психолога, основним критерієм для нього має бути прагнення до справедливості.

Крім цього, важливе значення під час встановлення психологічного контакту мають індивідуальні особливості потерпілого. Так, за рівних умов контакт швидше буде

встановлено з людиною товариською, динамічною, оптимістично налаштованою, ніж із замкнутою, песимістичною, недовірливою.

Установивши психологічний контакт, слідчий пропонує розповісти відомі потерпілому обставини вчиненого грабежу. Доцільність вільної розповіді обґрунтовують тим, що слідчий не завжди знає, якою саме інформацією та в якому обсязі володіє потерпілий. Під час вільної розповіді виявляються індивідуально-психологічні особливості сприйняття потерпілим злочинної події, а також його здатність до логічного відтворення того, що відбулося. Слідчий не повинен переривати розповідь потерпілого запитаннями. Лише у випадках, коли допитуваний відхиляється від предмета допиту, він має запропонувати потерпілому повернутися до суті питання [8, с. 360]. Таке переривання розповіді потерпілого слід здійснювати в тактовній формі, без тиску на нього з метою отримання бажаних для слідчого показань.

Після закінчення вільної розповіді доцільно ставити питання про факти й деталі, які вимагають уточнення та конкретизації, а також для усунення певних протиріч. Формулюючи запитання потерпілому, необхідно дотримуватися таких вимог: а) запитання має бути конкретним, лаконічним і не передбачати двозначного тлумачення; б) слід уникати запитань, які містять вказівку на відповідь; в) запитання формулюють відповідно до рівня розвитку (фізичного, розумового, культурного) допитуваного.

Під час допиту потерпілого в аналізованій категорії проваджень увагу акцентують на отриманні відомостей про викрадене майно, інформації про злочинця, учиненому насильстві, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погрози його застосування. Крім того, важливо з'ясувати питання, що стосуються поведінки потерпілого під час учинення грабежу: чи кричав, кликав на допомогу, намагався тікати, чинив опір, якщо так, то які сліди опору могли залишитися на тілі й одязі злочинця (розриви одягу, садна, синці, подряпини, сліди від укусів тощо).

Результат розслідування грабежу залежить від того, наскільки повні та правдиві свідчення дає потерпілий під час допиту. Правдиві свідчення – це такі, які дають зі щирим бажанням розповісти все, що відомо допитуваному про подію злочину, і в такому обсязі, у якому він свого часу сприймав той або той факт. Якщо правдиві показання є достатньо повними й

достовірними, то це найсприятливіший варіант допиту. Навіть у правдивих свідченнях повідомлені відомості можуть виявитися недостовірними або неповними у зв'язку з такими причинами:

- а) добросовісна помилка під час сприйняття події;
- б) неповнота сприйняття;
- в) «нашарування», що виникли в процесі «зберігання» сприйнятої інформації в пам'яті;
- г) природні процеси забування;
- д) суб'єктивні недоліки відтворення.

Якщо свідчення потерпілого правдиві, проте виявилися недостовірними або неповними, слідчому необхідно визначити можливу добросовісну помилку, що виникла під час сприйняття події або неповного сприйняття, відсіяти можливі «нашарування», допомогти відновити в пам'яті забуту інформацію. Щоб пригадати істотні деталі певної події, можна рекомендувати допитуваному відновити в пам'яті якомога більше різних суміжних обставин. Досить часто якусь важливу обставину несподівано пригадують за допомогою методу асоціацій та аналогій. А отже, змусити «спрацювати» таку асоціацію можливо шляхом перебирання в пам'яті різноманітних обставин, деталей, які стосуються досліджуваної події.

Визначаючи тактику допиту деяких потерпілих, слід урахувати їхню можливу віктимну поведінку (перебування в нетверезому стані, необачність, легковажність тощо), яка створює сприятливі умови для вчинення злочину, а також зумовлює мотиви та способи приховування того, що сталося. Бажаючи приховати свою аморальну поведінку, такі потерпілі можуть частково або цілком спотворити окремі обставини злочинної події чи зовсім не повідомити про них.

За цих обставин виникають конфліктні ситуації, тому слідчий має наголосити про відповідальність за надання завідомо неправдивих показань. У цьому разі доцільно застосувати такі тактичні прийоми допиту: закликати до добросовісного, сумлінного виконання своїх громадянських обов'язків; максимально деталізувати показання; актуалізувати позитивні якості особистості допитуваного; використовувати протиріччя в його показаннях. Показання потерпілого, який перебував у момент учинення злочину в стані сп'яніння, слід оцінювати критично й перевіряти ретельніше.

Значно складнішою є ситуація, коли потерпілий дає завідомо неправдиві показання. У цьому випадку зусилля особи, яка допитує, спрямовують на подолання установки потерпілих на надання неправдивих показань і викриття в неправді. Для цього використовують різні тактичні прийоми, розроблені науковцями [9, с. 22–25; 10, с. 25–55], які викривають допитуваного в неправді. Зокрема, до таких прийомів належать: роз'яснення ситуації, яка склалася; аналіз становища, у якому може опинитися допитуваний у разі надання неправдивих показань; деталізація показань для виявлення протиріч; використання доказів, наявних у кримінальному провадженні; з'ясування контрольних обставин, які дають змогу перевірити істинність повідомлюваних відомостей; повторний допит щодо раніше досліджених питань; проведення допиту в присутності інших осіб, наприклад спеціаліста-психолога.

Перелік таких прийомів може бути значно ширшим, їх вибір залежить від слідчого, особи допитуваного та наявної слідчої ситуації.

На підставі результатів проведеного опитування працівників слідчих підрозділів і вивчення кримінальних проваджень, аналізу позицій науковців можна сформулювати рекомендації щодо проведення допитів потерпілих в аналізованій категорії кримінальних правопорушень.

1. Під час першого допиту потерпілого слідчий має враховувати стан психологічного напруження потерпілого, спричиненого перенесенням психічним потрясінням, що неодмінно позначається на оцінюванні події останнім. Для подолання цього стану необхідно створити обстановку спокою та впевненості в покаранні винних, а також провести бесіду на тему, що відволікає від пережитого стресу. Після того як потерпілий заспокоїться, слідчий має роз'яснити, що від правдивості та повноти його розповіді залежить кінцевий результат розслідування.

2. Під час підготовки до допиту потерпілого істотну допомогу слідчому може надати спеціаліст-психолог. Він визначає особливості психічних процесів, властивостей і стану допитуваного, встановлює можливі зміни лінії поведінки, формулює запитання, які доцільно поставити з метою встановлення психологічного контакту й отримання важливої інформації. Його допомога може бути

ефективною також для вибору найсприятливішого моменту, а також місця для проведення допиту.

3. Вдалим тактичним прийомом допиту потерпілого є вільна розповідь, під час якої потерпілий докладно, без обмежень часу та деталізаційних запитань повідомляє інформацію про подію злочину в хронологічному порядку та логічному розвитку. У разі надання неправдивих показань слідчий повинен намагатися подолати негативну позицію допитуваного, використовуючи арсенал тактичних прийомів, спрямованих на його викриття. Найсильніший психологічний вплив у таких випадках справляє максимальна деталізація показань з метою використання протиріч між показаннями допитуваного й іншими доказами.

4. Під час допиту доцільно використовувати звуко- або відеозапис для запобігання втраті важливих відомостей (унаслідок забування чи в разі зміни потерпілим попередніх показань).

Таким чином, допит потерпілих під час розслідування грабежів є інформаційно наповненою та психологічно напруженою слідчою (розшуковою) дією, за допомогою якої визначають напрями подальшого розслідування. Творчий підхід слідчого до проведення допиту, знання психології особистості, поєднані із суворим дотриманням норм кримінального процесуального законодавства, є гарантією забезпечення законності, швидкого та повного встановлення істини, викриття винних і відшкодування завданої злочинном шкоди, захисту прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистична інформація 2017 р. [Електронний ресурс] / Генеральна прокуратура України. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Назва з екрана.
2. Кравчук П. Ю. Особливості допиту потерпілих під час розслідування грабежів і розбою / П. Ю. Кравчук // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 434–437.
3. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
4. Пясовський В. В. Методика торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Пясовський. – Київ, 2004. – 225 с.
5. Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении / В. А. Журавель // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1983. – Вып. 26. – С. 42–51.

6. Патрелюк Д. А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми : навч. посіб. / Д. А. Патрелюк. – Дніпропетровськ : Лопатніков С. Г., 2012. – 221 с.
7. Бортник В. Захист прав, честі і гідності підозрюваного під час допиту: окремі проблеми / В. Бортник // Право країни. – 2005. – № 11. – С. 49–52.
8. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. – Київ : Центр учб. літ., 2015. – 544 с.
9. Шепітько В. Ю. Допит : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько. – Харків : КримАрт, 1998. – 35 с.
10. Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе / А. Б. Соловьев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 104 с.

REFERENCES

1. Sait Heneralnoi prokuratury Ukrainy Statystychna informatsiia 2017 r. [Site General Prosecutor of Ukraine Statistical information 2017]. www.gp.gov.ua. Retrieved from <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> [in Ukrainian].
2. Kravhuk, P.Yu. (2011). Osoblyvosti dopytu poterpilykh pid chas rozsliduvannia hrabezhiv i rozboiu [Features of interrogation of victims during the investigation of robbery and robbery]. *Forum prava, The forum is right*, 4, 434-437 [in Ukrainian].
3. Kovalenko, Ye.H., & Maliarenko, V.T. (2008). *Kryminalnyi protses Ukrainy [The criminal process of Ukraine]*. (2nd ed., rev.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Piaskovskyi, V.V. (2004). *Metodyka torhivli liudmy [The method of human trafficking]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Zhuravel, V.A. (1983). Dopros poterpevshego pri viktimnom povedenii [Interrogation of the victim in victimized behavior]. *Kryminalistika i sudebnaia ekspertiza, Forensic science and forensic examination*, 26, 42-51 [in Russian].
6. Patreliuk, D.A. (2012). *Rozsliduvannia nezakonnnykh zavolodin transportnyy zasobamy, vchynenykh nepovnoolitnyny [Investigation of illegal possession of vehicles committed by minors]*. Dnipropetrovsk: Lopatkinov S.H. [in Ukrainian].
7. Bortnyk, V. (2005). Zakhyst prav, chesti i hidnosti pidozriuvanoho pid chas dopytu: okremi problemy [Protection of the rights, honor and dignity of the suspect during interrogation: separate problems]. *Pravo krainy, The right of the country*, 11, 49-52 [in Ukrainian].
8. Piaskovskyi, V.V., Chornous, Yu.M., & Ishchenko, A.V. (et al.). (2015). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. Kyiv: Tsentr uchb. lit. [in Ukrainian].
9. Shepitko, V.Yu. (1998). *Dopyt [Interrogation]*. Kharkiv: KrymArt [in Ukrainian].
10. Solovov, A.B. (1981). *Ispolzovanie dokazatelstv pri doprose [Use of evidence during interrogation]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 26.01.2018

Kudermiina O. – *Doctor of Psychology, Associate Professor, Head of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;*

ORCID 0000-0002-4959-7413

Lenska L. – *Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

Psychological Principles of Interrogation of the Victim during Pre-Trial Investigation of Robberies

In the articles exposed psychological aspects of realization of interrogation the victim are during investigation of robberies. Attention is accented on human and objective factors, that influence on motion and results of interrogation the victim, and also assist establishment of necessary psychological contact with a person. Among them is a deep study by the investigator of materials of criminal realization, mental and ethical rules of behavior during an interrogation, taking into account of individual features of the victim, him the emotional state, psychological situation there is communication in that.

Different tactical receptions that is used to the investigators during realization of interrogation the victim on the investigated robbery are considered, with the aim of receipt of complete and reliable testimonies. It is marked that the most successful tactical reception of interrogation the victim is a free story during that the victim reports information about the event of crime in a chronological order and logical development.

In the cases of giving falsetestimoniesthe investigator must try to overcome negative position of the victim, using the arsenal of the tactical receptions sent to his exposure here. The most strong psychological action in such cases the maximal working out in detail of testimonies has with the aim of the use of contradictions between testimonies of the victim and by other proofs.

On the basis of the analyzed information effective recommendations are given in relation to effective and quality realization of interrogations the victim during investigation robberies. The special attention is deserved by suggestion during the interrogation the victim to attract a specialist-psychologist. A psychologist can help to define the features of psychical

processes, properties and state of the victim, set the possible changes of line of behavior, offer questions that it is expedient to put with the aim of establishment of psychological contact and receipt of important information. His help can be effective in the choice of most opportunity, and also places for realization of interrogation.

Inhibition to the investigators of proposed by us recommendations will assist rapid and complete establishment of truth, exposure of guilty and compensation for damage caused by a crime, protection of human rights and freedoms.

Keywords: interrogation, victim, robbery, testimony, investigation, tactical receptions, recommendations.